

نقش قند در اقتصاد ایران

۹ مهر ۱۳۹۴ ساعت ۱۶:۴۰

قند، یکی از مواد مهم مصرفی جامعه ایران در قرن ۱۳ش بوده است، کالایی که به خاطر فقدان صنایع و عدم تولید آن در داخل ایران، به عنوان یک متاع وارداتی حائز اهمیت در برهه زمانی موردنظر شناخته می‌شد.

در دهه ۱۲۹۰ش، واردات قند و شکر ایران بین ۷۵ هزار تا ۱۲۰ هزار تُن در سال، متغیر بود. ۱ این مسئله در آن دوره زمانی، نه تنها از بُعد اقتصادی، بلکه از جنبه سیاسی نیز به سود ایران نبود، زیرا کشور اصلی صادرکننده کالای مذکور به ایران، همسایه شمالی یعنی روسیه بود. روسها در آن برهه زمانی، بیش از ۸۰ درصد قند مصرفی ایران را تامین می‌کردند که از لحاظ ارزش، معادل بیش از ۴۰ درصد صادرات روسیه به ایران محسوب می‌شد. در واقع، مهم‌ترین کالای صادراتی روسیه به ایران در آن زمان، قند به شمار می‌آمد. ۲ همین امر سبب می‌شد تا این دولت بتواند از این ابزار، در راستای منافع خود، به عنوان یک اهرم فشار بر ایران استفاده نماید. به طوری که در دومین معاهده تجاری منعقد شده میان ایران - روسیه در زمان مظفرالدین شاه، روسها در عوض قرض به ایران، با تحمیل یک قرارداد گمرکی نابرابر و غیرمنصفانه، که از سوی مظفرالدین شاه و وزیر منفعت‌طلب و سودجویی مثل امین‌السلطان مقبول واقع گردید، موجب شدند تا اولین کارخانه تولید قند در ایران که چند سال قبل از انقلاب مشروطه تاسیس شده بود، با ورشکستگی روبه رو گردد، ۳ و بدین ترتیب به صنعت نوپای ایران ضربه سختی وارد شد. تا مدتها بعد از انقلاب مشروطه، اقتصاد نابسامان و آشفته ایران در این زمینه، یکی از دغدغه‌های فرهیختگان، صاحب نظران و مسئولین حکومتی بود. در این زمینه ماهنامه «آینده»، که موسس و مسئول آن، محمود افشار یزدی بوده، در یکی از مقالات خود به قلم معاون وقت وزارت فلاح، تجارت و فواید عامه یعنی صمصام‌الملک بیات با رویکردی علمی و نقادانه، بر روی کالای «قند» در عرصه اقتصادی ایران متمرکز گردید.

بیات، در ابتدای مقاله، به برخی چالشهای برجسته اقتصادی - اجتماعی ایران در آن برهه همچون فقر عمومی، بیکاری و همچنین فزونی واردات بر صادرات اشاره نموده، سپس، بهترین و سریع‌ترین راه برای مواجهه با این معضلات را پیشرفت و توسعه کشاورزی ایران عنوان می‌کند: «با اینکه به هیچ وجه قابل انکار نیست که تنها چشمه زاینده و سرمایه حقیقی مملکت ایران زراعت است و مصارف دولت و مخارج شهرنشینان از مالیاتی است که به زارع تحمیل می‌شود تنها جنسی که به بازار دنیا می‌رود دسترنج فلاح است با تصدیق مقدمات فوق، عمل زراعت به حال اولیه خود باقی است و مدتها است قدمی برای اصلاح این رشته مهم برداشته نشده است». ۴

نویسنده مقاله، سپس، این نکته را مورد توجه قرار می‌دهد که قند و منسوجات، دو کالای اقتصادی هستند که نقش بسیار مهمی در اقتصاد بازرگانی، و به عبارتی بهتر، تراز منفی بازرگانی ایران ایفا می‌کنند، و «اگر این مال‌التجاره‌ها را در ایران تهیه کنیم، باقی واردات در مقابل صادرات اهمیتی نخواهد داشت». ۵

صمصام‌الملک بیات که به عنوان معاون وزارت فلاحه، تجارت و فواید عامه، طبیعتاً اطلاعات دقیقی در این زمینه داشته عنوان می‌نماید که از مبلغ ۴۶۵ میلیون واردات ایران، ۱۳۲ میلیون آن مربوط به «قند» می‌باشد که از سرمایه کشور به خارج منتقل می‌شود، به عبارت دیگر، یک چهارم کل واردات ایران در آن برهه «قند» بوده است. نویسنده مقاله، در ادامه، پس از ارائه این آمار، به ارائه راهکار مبادرت می‌ورزد:

چون در اغلب نقاط ایران چغندر قند به خوبی عمل می‌آید، در این صورت در نقاطی که زغال سنگ و اراضی و آب به قدر کافی باشد، می‌توان کارخانه قندسازی تاسیس نمود... مطابق پروژه مفصلی که تهیه شده، تاسیس یک کارخانه قندسازی در بلوک ساوجبلاغ کمتر از یک میلیون تومان تمام می‌شود که در مدت صد روز که کارخانه کار می‌کند یک میلیون قند بدهد. این مقدار قند برای رفع احتیاج اهالی طهران کافی خواهد بود. به تدریج در سایر ولایات نیز در نقاطی که زمین و آب و زغال سنگ موجود باشد، کارخانجات دیگر تاسیس خواهد شد و هر مقدار که تهیه شود از مبلغ واردات ایران کسر می‌شود. ۶

بیات، در ادامه مقاله، به صورت کاملاً حسابگرانه و دقیق، به شرایط و اقلام مورد نیاز در راستای تولید قند در ایران پرداخته، به علاوه، میزان هزینه تولید این کالا در ایران را با سرمایه‌ای که بابت خرید آن از کشورهای دیگر صرف می‌گردد، مورد مقایسه قرار می‌دهد. ۷ او همچنین اظهار می‌دارد، یک میلیون تومانی که برای تاسیس اولین کارخانه قندسازی مدرن در ایران، (در ساوجبلاغ) لازم است، در بودجه مملکتی می‌توان پیش بینی نمود، چرا که این مسئله برای اقتصاد مملکت، آنقدر حائز اهمیت است که زمامداران ایران از این مبلغ پول، در راستای هدف موردنظر چشمپوشی کنند. کارخانه موردنظر، نه تنها موجب خودکفایی در مصرف قند ساکنان پایتخت ایران خواهد شد، بلکه منافع و عایداتی نیز به همراه خواهد داشت، که از طریق آن، می‌توان قسمتی از هزینه احداث کارخانجات مشابه در نقاط دیگر کشور را هم تامین نمود. او برای پیشرفت بهتر این طرح برجسته اقتصادی، و توسعه آن در سریع‌ترین زمان ممکن، پیشنهاد می‌نماید که دولت، یک گروه ویژه متشکل از افراد متخصص و خبره داخلی و خارجی تشکیل دهد که «به وسیله آن هیئت معلوم شود در چه نقاطی ممکن است کارخانجات تاسیس و چه مبلغ مخارج تاسیس کارخانجات خواهد شد». ۸

صمصام‌الملک بیات در مورد تامین منبع مالی برای احداث کارخانه‌های تولید قند در سراسر کشور، دو راهکار ارائه می‌دهد:

دولت می‌تواند به طور مقطعه، ساختن کارخانجات را به کمپانیهای اروپائی واگذار نماید که در مدت معینی کارخانجات ساخته شود و از محصول کارخانجات مزبوره، به قدر احتیاج ایران در مملکت قند تهیه شود. یقین است اضافه عایدات فروش قند در صورتی که از قرار مینی یک تومان در تمام مملکت بفروش برسد در مدت کمی برای پرداخت قیمت کارخانجات کافی خواهد بود.

برای پرداخت مبلغی وجه نقد برای شروع بچنین کاری ممکن است دولت از عایداتی که از قند تهیه میکند مبلغی قرض نموده تا موقعی که نقشه راه ایران تهیه و شروع به راهسازی شود بتدریج از عایدات کارخانجات قندسازی، آن قرضه پرداخته شده است. شق ثانی معامله با شرکتهای خارجی است که دولت، اراضی برای زراعت چغندر و محل کارخانه شرکتهای خارجی بطور اجاره برای مدت طولانی واگذار و قند را از آن شرکتهای برای مدت معینی از قرار سه قران الی پنج قران خریداری نماید که در ایران قند تهیه نموده تحویل بدهند. البته در این شق ثانی مبلغی باید از بابت منافع پول و حق الزحمه برای شرکتهای منظور شود ولی برای دولت فواید بسیار مهمی خواهد داشت زیرا پولی که مصرف می شود باستانای مبلغ جزئی در خود ایران خرج می شود و همان منظور اصلی هم حاصل می شود. ۹

معاون وقت وزارت فلاح و تجارت، در پایان اظهاراتش تاکید می کند که ایجاد کارخانههای قندسازی در ایران، نه تنها در اقتصاد تجاری ایران تاثیرگذار بوده، موجب توازن واردات و صادرات کشور خواهد شد و از سرازیر شدن سرمایه ملی به سوی کشورهای اجنبی جلوگیری می کند، بلکه سبب پیشرفت در اقتصاد کشاورزی ایران نیز خواهد شد، زیرا:

در هر بلوکی که کارخانه قندسازی تاسیس شود اساس زراعت علمی معمول گردیده و مقدار کافی بر محصول غله و سایر نباتات که در آن ناحیه زراعت می شود افزوده خواهد شد. در صورتی که چندین ده در تحت تعلیمات مهندسیین زراعتی، تهیه چغندر برای کارخانجات به وسیله ماشینهای فلاحی بنمایند، ناچار اداره تعمیر در آن ناحیه تهیه شده و در مدت کمی، زراعت با ماشین و با طرز علمی معمول و مجری خواهد شد. به علاوه بواسطه تفاله چغندر رعایای اطراف کارخانه قندسازی می توانند حیوانات زیاد نگاه داشته محصول حیوانی و کوت زیادتر تهیه شده و رفع بحران حاضر بواسطه گاوگیری و غیره خواهد شد. زارعین ایرانی به واسطه معاشرت با کارگر و زارع اروپائی از این سستی بیرون آمده و طرز کارکردن و زندگانی بهتر را می آموزند. ۱۰

۱ - مسائل ارضی و دهقانی، مجموعه مقالات، تهران: آگاه، ۱۳۶۱ش، ص ۲۲۵.

۲ - میخائیل پاولوویچ، تریا ایرانسکی، انقلاب مشروطیت ایران و ریشههای اجتماعی و اقتصادی آن، ترجمه: محمدباقر هوشیار، بی جا: رودکی، ۱۳۲۹ش، ص ۳۱.

۳ - مسائل ارضی و دهقانی، ص ۲۲۵.

۴ - نشریه آینده، شماره ۲۲، شهریور ۱۳۰۴، ص ۸۲.

۵ - همان، ص ۸۲.

- ۶ همان، ص ۸۳.

- ۷ همان، ص ۸۴.

- ۸ همان، ص ۸۵.

- ۹ همان، ص ۸۶.

- ۱۰ همانجا

منبع: سایت موسسه مطالعات

آدرس مطلب :

<https://www.cafetarikh.com/news/۳۱۷۱۷/ایران-اقتصاد-قند-نقش>